

(Vorderseite)

Natuurbelevenis zuidelijk Friesland

Friesland op twee wielen

De marsgronden

De geestgronden

Het oerbos

De venen

De kust

De kloosterboerderijen

(3)

In het kader van het project 'Natuurbelevenis zuidelijk Friesland' hebben we 6 fietsroutes samengesteld. Wij nodigen u van harte uit de bijzonderheden van ons Friese regio met de fiets te ontdekken. De routes lopen door een mooi en zeer afwisselend landschap. Hier vindt u op een klein oppervlak zowel mars- en geestgronden, bossen, veen en kust.

De routes, die in het voorjaar van 2010 worden bewegwijzerd, leiden u door onze streek. U kunt daarbij genieten van het prachtige landschap en de vele bezienswaardigheden die u links en rechts van het traject tegenkomt. Bij de samenstelling van de routes hebben we erop gelet dat er ook goede gelegenheden zijn om onderweg te pauzeren en de inwendige mens te versterken. Meer informatie over de afzonderlijke routes is binnenkort verkrijgbaar. Voor vragen en hulp bij de samenstelling van uw individuele tocht staan onze lokale toeristische informatiepunten (zie pagina 34) ter beschikking.

Wij wensen u veel plezier bij het verkennen van de routes en staan open voor eventuele opmerkingen.

Met vriendelijke groet,

Heiner Lauxtermann

Burgemeester

van de gemeente Zetel

Ewald Spiekermann

Burgemeester

van de gemeente Bockhorn

Uitgever:

De gemeenten Bockhorn en Zetel

Redactie: Kulturbüro Zetel

Iko Chmielewski M.A.

© 2009

Productie en vormgeving van de omslag: Andreas Felchner (Zeteler Satzstudio: +49 (0)4453/484924). Met dank aan de toeristische informatiepunten van de gemeenten Bockhorn, Friedeburg, Sande, Varel en Zetel, alsmede Hanna Nowack, Renate Weber en Mads Carstens van de 'Untere Naturschutzbehörde' voor de ondersteuning en het beschikbaar stellen van fotomateriaal. De routekaarten werden door Stephan Horschitz gemaakt. De Nederlandse vertaling werd verzorgd door NLConnection uit Bremen.

(4)

De route in het kort

1. St.-Martins-Kirche*
2. Zwemmen in het natuurbad Driefeler Esch*
3. Katjas Melkhus*
4. Zandgroeve Neustadtgödens*
5. Landrichterhaus Neustadtgödens
6. Ev. Luth. Kerk van Neustadtgödens
7. De watermolen van Wedelfeld
8. Oberahmer Peldemühle*
9. Vliegveld Sande/Mariensiel

Rondvluchten, chartervluchten en ballonvaren. Tel. +49 (0)4421/202323

Wiking Helicopter Service, tel. +49 (0)4421/2990

10. Küsteum en Turm Altmarienhausen uit 1736/42

Tentoonstelling over kustbescherming, het dagelijkse leven en de landbouw in de afgelopen twee eeuwen.

Geopend: mei-sept. za. en zo. van 14 tot 18 uur en op afspraak. Tel. +49 (0)4422/1515 of +49 (0)4422/1555

11. Paddel- und Pedalstation (kano- en fietsverhuur) Sande/Altmarienhausen

Hauptstraße, Sande

E-mail: sande@paddel-und-pedal.de

Internet: www.sande.de

12. St.-Magnus-Kirche

Hauptstraße 72, Sande.

De kerk werd in het midden van de 14de eeuw gebouwd op een terp. Ze is gewijd aan de H. Magnus, bisschop van Apulië, die rond 250 na Chr. gestorven is. De prachtig ingerichte kerk is geopend en kan worden bezichtigd. Tel. +49 (0)4422/524

13. Schloss Gödens

Sande/Neustadtgödens.

Geopend: het buitenterrein van het kasteel en het kasteelpark zijn het hele jaar door op werkdagen geopend. Tel. +49 (0)4422/98640.

14. Melkhus Horster Grashaus

Contactpersoon: Annelene Korte. Geopend: ma.-zo. van 13.30 tot 18 uur of op afspraak. Woensdag gesloten. Tel. +49 (0)4422/1464

15. Horster Mühle (molen)

Hauptstraße 5, Horsten

Een bijzonder karakteristiek bouwwerk voor Ostfriesland. De windmolen werd in 1838 gebouwd en moest enkele 'aanvallen' afweren. Bezichtiging na aanmelding bij Uwe Erks, tel. +49 (0)4453/2230.

16. Sonnenstein

De Horster zonnensteen stamt uit de bronstijd (ca. 2000 v. Chr.). Het origineel staat in de aula van de 'Sonnensteinschule'. In het nieuwbougebied 'Am Sonnenstein' staat een kopie.

17. Vliegveld Bohlenbergerfeld

Am Flugplatz 1, Zetel/Bohlenbergerfeld. Rondvlucht met een zweefvliegtuig. Luftsportgemeinschaft Waterkant-Zetel e.V.

Geopend: bij de juiste weersomstandigheden wordt elk weekend tussen ca. 9.30 en 18 uur gevlogen.

Tel. +49 (0)4452/8545.

18. Nordwestdeutsches Schulmuseum

Wehdestraße 97, Zetel, Bohlenbergerfeld.

Geopend: di.-zo. van 11 tot 18 uur

Voor groepen is het op afspraak mogelijk om onderwijs van vroeger te krijgen. Met een pleisterplaats voor fietsers en een grillplaats die gehuurd kan worden. Cafeteria op de binnenplaats (koffie, thee en gebak).

Tel. +49 (0)4453/1381.

*Informatie over deze bezienswaardigheden vindt u op pagina 28.

(5)

Marschentour

Totale lengte ca. 40 km

Langste deeltraject ca. 5 km

Tussen Zetel en Sande strekt zich de Zeteler Marsch uit, de marsgronden van Zetel. Wie Zetel in de richting Sande achter zich laat, mag zich verheugen op een bijzondere natuurervaring: een weidse blik over het bijna ongerepte landschap met de marsgronden. Op de terugweg moet u beslist Schloss Gödens bezoeken, een van de mooiste waterburchten van onze regio.

(6)

De marsgronden

De marsgronden behoren bij de jongste geologische formaties en worden gekenmerkt door het vlakke, na de laatste ijstijd aangeslibde land aan de kust en langs de rivieren in Noordwest-Duitsland.

De marsgronden van Zetel liggen op de plek van de voormalige baai 'Schwarzes Brack', enkele eeuwen geleden nog deel van de huidige Jadebusen. De marsgronden van Zetel hebben geen enkele verhoging en liggen dus ongeveer op dezelfde hoogte als de zeespiegel. Het door de zee aangevoerde kleiachtige materiaal, met minerale en organische elementen, zette zich af en vormde een zeer vruchtbare kleibodem. Eeuwenlang kon de bodem bijna uitsluitend voor veeteelt worden gebruikt. Door de steeds terugkerende overstromingen verziltte de bodem telkens weer en dit maakte akkerbouw onmogelijk. Diezelfde onberekenbare overstromingen dwongen onze voorouders hun dorpjes veilig op de geologisch oudere geestrug te bouwen. Om de overgang van twee zo verschillende landschapstypen aan den lijve te ondervinden, raden wij u aan de *Marschroute* in Zetel te beginnen.

Dijken beschermen de marsgronden tegenwoordig tegen stormvloed en vormen een door mensenhand aangelegde grens met de Waddenzee. Vanaf de 16de eeuw werd het door de bouw van wintervaste dijken mogelijk om graan op de vruchtbare marsgrond te verbouwen.

Trouwens, het grote meer dat u ongeveer halverwege tussen Zetel en Sande tegenkomt, is kunstmatig aangelegd. Het 'Naturschutzgebiet Sandentnahmestelle Neustadtgödens' dankt zijn ontstaan aan de bouw van de snelweg. De uitzichttoren aan de westelijke rand van het gebied maakt spannende natuurobservaties mogelijk.

Marschtour in trefwoorden: De Marchtour begint bij de St.-Martins-Kirche in Zetel – Kirchstraße – Zeteler Marsch, Naturschutzgebiet Sandentnahmestelle (beschermd natuurgebied) – Wedelfelder Wassermühle – historische dorpskern Neustadtgödens – Landrichterhaus Neustadtgödens – Sande (Küsteum, kanoverhuur) – Sander See – langs het Ems-Jade-kanaal in richting Dykhausen - Gödenser Straße – Schloss Gödens – Altgödens – Horsten (zonnensteen, Horster molen) – Bohlenbergerfeld (schoolmuseum) – Süpkenhörn en van daaruit weer terug naar Zetel.

(7)

De in het midden van de 13de eeuw gebouwde St.-Martins-Kirche in Zetel is gewijd aan de H. Martinus van Tours. In 1969 werden resten van nog oudere kerken uit hout en een lemen

blokaltaar gevonden. De oudste houten kerk werd waarschijnlijk in het midden van de 10de eeuw gebouwd. Ook de oudste graven op de terp dateren uit die tijd.

Aanbevolen startpunt: de St. Martinskirche in Zetel

(8)

De marsgronden

De *Marschentour*, de route over de marsgronden loopt ook door Neustadtgödens. Dit stadje telt maar liefst vijf kerken en is daarmee nogal uniek in Noordwest-Duitsland. De tolerante houding van de Heren van Gödens maakte Neustadtgödens tot een geliefd toevluchtsoord voor andersgezinden. Mennonieten, lutheranen, joden, gereformeerden en katholieken leefden hier harmonisch naast elkaar. De basis voor de economische bloeiperiode in de 17de en 18de eeuw waren de handel en de linnenweverijen. Sporen van dit verleden zijn nog terug te vinden. De voormalige haven lag vroeger direct aan de Noordzeekust. Meer informatie over het plaatsje vindt u in het Landrichtershaus in de Brückstraße.

Een gerestaureerde toren, die als stralend wit baksteen al vanaf grote afstand zichtbaar is, vormt het enige overblijfsel van een klein kasteel in Sande-Altmarienhausen uit 1568. Wie iets te weten wil komen over kustbescherming, kan het 'Küstesturm' bezoeken. In Sande-Altmarienhausen kunt u bij het 'Paddelstation' van de fiets in de kano overstappen.

(9)

Vanaf het dichtbijgelegen vliegveld Sande-Mariensiel kunt u verschillende rondvluchten boeken. Als u Sande achter u gelaten heeft, voert de route langs de prachtige waterburcht Schloss Gödens (1517). Hoewel de burcht nog steeds wordt bewoond, is het buitenterrein van het complex en het prachtige park het hele jaar door op werkdagen open voor publiek. Een kopie van een bewerkte zwerfkei, de zgn. 'Sonnenstein', staat in het nieuwbouwwgebied 'Am Sonnenstein' in Horsten. Het origineel staat in de aula van de plaatselijke basisschool. De Horster zonnensteen dateert uit de midden-bronstijd (ca. 2000 v. Chr.). Er zijn maar weinig vergelijkbare stenen bekend. Hij werd in 1963 ontdekt op een boerderij waar hij als opstapsteen voor de voordeur werd gebruikt.

Aan het einde van de route kunt u lunchen in het Schulmuseum. Als het goed weer is, is een bezoek aan het natuurbad Zetel aan de Driefeler Esch een aanrader.

(10)

1. St.-Cosmas und Damian-Kirche
Am Glockenturm, Bockhorn.

Friese kerk uit zwerfkeien, gebouwd op een kunstmatig aangelegde terp. De kerk werd rond 1200 gesticht.

Contactpersoon: pastoor Kawaletz: tel. +49 (0)4453/998800

Kath. Kirche St. Maria im Hilgenholt

Hilgenholter Straße, Bockhorn.

Geopend: 9-16.30 uur.

Tel. +49 (0)4553/7576

2. Heimatmuseum Bockhorn (streekmuseum)
Kirchstraße, Bockhorn.

Contactpersoon: Margit Heyen.

Geopend: zondagmiddag.

3. Marktplatz Bockhorn (marktplein)
Am Markt, Bockhorn.

Het beeld 'Ziegeleiarbeiter' (baksteenarbeider) herinnert aan de traditionele baksteenindustrie in de gemeente Bockhorn.

4. Klinkerzentrum
Südstraße 2, Bockhorn.

Geopend: ma-do: 9 tot 17 uur, vrij: 9-16 uur of op afspraak.

Tel. +49 (0)4453/7020

5. SeefahrtDenkmal (monument)
Zie pagina 28

6. Mini-Museum Ellenserdammersiel
Zie pagina 28

7. Galerie Willy Hinck, Franz-Radziwill-Haus, der Dangaster Kunstpfad, beeldenroute
Informatie over het kunst- en cultuuraanbod: zie pagina 14.

8. Nationalparkhaus Dangast
Zum Jadebusen 179, Dangast.

Het Nationalpark-Erlebnispfad begint bij de gemeentelijke camping en voert naar een mooi stukje natuur.

Geopend: 31 maart tot okt.: di.-vrij van 10 tot 12 uur en 14 tot 18 uur. In het weekend en op feestdagen van 14 tot 18 uur.

Tel. +49 (0)4451/7058

9. DanGastQuellbad
Edo-Wiemken-Straße, Dangast.

Geopend: dagelijks van 9 tot 21 uur. Tussen nov. en april beperkte openingstijden.

Tel. +49 (0)4451/911441

10. Curiositeitenmuseum „Spijöök“
Vareler Hafen.

Curiositeiten, zeemansverhalen en regionale weetjes.

Geopend: medio mei tot medio sept. Za. en zo. van 15-17 uur.

Tel. +49 (0)4451/4488

11. Windmühle Varel
Mühlenstraße 52a, Varel.

Tentoonstelling over de begintijd van de industrie in Varel.

Geopend: hele jaar door zaterdag 10-12 uur, van 1 mei tot 31 okt. ook zo. van 10-12 uur.

Tel. +49 (0)4451/860801

12. Schlosskirche
Schlossplatz Varel.

Het oudste gebouw van Varel (volgens overlevering uit 1144)

Geopend: mei tot aug. dagelijks van 11 tot 16 uur.

Tel. +49 (0 4451/9662-0

13. Heimatmuseum mit Stadtarchiv (streekmuseum en stadsarchief)
Neumarktplatz 3, Varel.

Tentoonstelling over de lokale geschiedenis en de adel.

Geopend: 1 mei tot 31 okt.: woe. en zo. van 10 tot 12 uur.

14. Wasserturm Varel
Oldenburger Straße 62.

Een 50 m hoge toren met uitzichtplatform met een prachtig uitzicht over de omgeving van Varel, de Jadebusen en Butjadingen.

Geopend: hele jaar door van 8 tot 16 uur.

(11)

Geesttour

Totale lengte ca. 41 km

Langste deeltraject ca. 15 km

Onze kuststrook is bijzonder afwisselend. Om het geestlandschap met alle zintuigen te ervaren, adviseren wij de route vanuit Bockhorn in de richting van Petershörn te volgen. Daarvandaan is de geestrug van Dangast goed herkenbaar. De geestrug verheft zich duidelijk boven het landschap. Daar waar deze op de kust stuit, gaat het heel steil naar beneden als gevolg van de vele stormvloed. De route loopt vanaf de haven van Dangast verder naar de 5 km verder gelegen haven van Varel met zijn

talrijke visrestaurants, die vers gevangen vis direct vanaf de kotters geleverd krijgen. Op de terugweg is een wandeling door het oude binnenstadje van Varel met veel prachtige gevels zeker de moeite waard.

(12)

De geestgronden

Tijdens de voorlaatste ijstijd schoven gletsjers zand en gesteente als een boeggolf voor zich uit (eindmorenen). Het meegevoerde materiaal bleef na het smelten van het ijs als grondmorene achter. Deze zanderige vlakke verhogingen worden 'geest' genoemd. Het begrip 'geest' of het bij ons gebruikelijke 'gast' (zoals in de naam Dangast) stamt van het Nederduitse woord 'güst', dat onvruchtbaar betekent. De zandgrond bood weliswaar bescherming tegen de stormvloed, het was echter geen goede bodem voor plantengroei.

Toen er nog geen dijken waren, vormde de Geest de natuurlijke kustlijn en ontstonden hieruit ook de eilanden voor de kust. Oude plaatsjes zoals Zetel en Bockhorn liggen daarom langs de Oldenburgisch-Ostfriesische geestrug. Kleinere stukken geestgrond staken tijdens de overstromingen van de marsgronden als eilanden boven het water uit. In tegenstelling tot het eiland Arngast, dat langzaam is ondergegaan, werd Dangast in de huidige kustlijn geïntegreerd.

Als u de route van Bockhorn naar Dangast volgt, is het raadzaam om het traject tussen Petershörn en Dangast in elk geval aan de zeezijde van de dijk te volgen, zodat de hoogteverschillen tussen de vruchtbare marsgronden en de beschermende geestrug met de steile rand als gevolg van afslag, goed zichtbaar zijn. De overgang van de geestgronden naar de Waddenzee is een echte bijzonderheid. In Niedersachsen is zo'n overgang alleen nog in Cuxhaven te vinden.

Een bijzondere ervaring staat u in Varel te wachten. Als u het verdere routeverloop in het binnendijkse gebied richting Bockhorn volgt, zult u de geestrug wellicht niet herkennen, maar uw kuitzen zullen u het signaal geven dat u zojuist een groot hoogteverschil heeft overbrugd. Varel werd eveneens op een geestrug gesticht en ligt 12 meter boven de zeespiegel. Het hoogste punt ligt ongeveer bij de Vareler windmolen.

Geesttour in trefwoorden:

Deze tour begint bij de kerk in Bockhorn – richting Steinhausen – Sielstraße – Ellenserdammersiel – Ellenserdammertief – Binnenpütten – Peterhörner Schöpfwerk (gemaal) – buitendijks richting Dangast – Deichssicherungsweg – haven van Varel (Spijöök) – Hafestraße – molen van Varel – Mühlenstraße – Schlosskirche (voetgangersgebied) – Windallee – Vareler Holz (omweg naar de watertoren is mogelijk) – Obenstrohe – Mühlenteichstraße – Mühlenteich (vijver) – door het bos richting Osterforde – richting Bockhorn en dan komt u weer terug bij het beginpunt.

(13)

De kerk van Bockhorn werd rond 1200 met zwerfkeien op een kunstmatig aangelegde terp gebouwd. In het jaar 1720 besloot de gemeente Bockhorn de destijds zeer bekende orgelbouwer Christian Vater de opdracht te geven voor de bouw van een nieuw orgel. De kerk is gewijd aan de HH. Cosmas en Damian die als artsen actief waren in Syrië, waar ze zieken zonder betaling behandelden en zo velen tot het christendom bekeerden. In 303 stierven ze de marteldood.

Aanbevolen startpunt: de St. Cosmas en Damiankerk in Bockhorn.

(14)

De geestgronden

Het kleine aan de Noordzee gelegen plaatsje Dangast is iets bijzonders. Het werd bekend als kunstenaarsdorp aan de Noordzeekust. De schilders van 'Die Brücke' ontdekten het kleine vissersplaatsje vanaf 1907 als bron van inspiratie. De Dangaster kunstroute bestaat uit 19 schildersezels met afbeeldingen van de schilderijen die op die plek zijn ontstaan van kunstenaars als Karl Schmidt-Rottluff, Erich Heckel, Max Pechstein, Emma Ritter, Franz Raziwill, Willy Hinck und Trude Rosner-Kasowski. (Tussen april en oktober worden rondleidingen langs de kunstroute aangeboden. Data vindt u op www.dangast.de).

Franz Radziwill kwam in de jaren twintig naar Dangast en was zo enthousiast over de expressieve hemel boven het plaatsje dat hij besloot te blijven en een klein vissershuisje kocht. Tegenwoordig huisvest zijn voormalig atelier het Franz-Radziwill-Haus (Sielstraße 3, geopend: do-za van 15 tot 18 uur, zo. van 11 tot 18 uur. Informatie: +49 (0) 4451/2777, www.radziwill.de).

In de strandvilla Irmenfried wordt werk van de Dangaster tekenaar en schilder Willy Hinck tentoongesteld. Galerie Willy Hinck (geopend: zon- en feestdagen van 11 tot 17 uur)

In de buurt van het 'Alten Kurhaus Dangast' vindt u naast veel kunstobjecten het beeld 'Der Siebte Tag' (de zevende dag) van de Oldenburger beeldhouwer Eckhard Grenzer. Het maakt deel uit van de beeldenroute langs de Jadebusen. In totaal staan er veertien sculpturen langs het water. Langs de westelijke Jadebusen, tussen Mariensiel en Dangast zijn de 'Zeven dagen van de schepping' te zien, aan de oostelijke Jadebusen tussen Varel en Eckwarderhörne verbeelden 7 sculpturen 'De zondvloed – Behoud van de schepping achter de dijk'. Een brochure met informatie over de beeldenroute rondom de Jadebusen is bij de het toeristische informatiebureau van Dangast verkrijgbaar. Meer informatie vindt u ook op www.kunstamdeich.de.

Het belevenispad door het Nationale Park voert u direct in het buitendijkse landschap met zijn kwelders. De haven van Varel wordt gebruikt voor de visserij, de scheepsbouwen watersport. Diegene die meer willen weten over de geschiedenis en oude zeemannsverhalen wil horen, moet beslist een bezoek brengen aan het in de haven gelegen curiositeitemuseum 'Spijööök'. De Hafensstraße in Varel gaat naadloos

over in de Mühlenstraße en de Windallee. De toegang tot het Vareler Wald wordt door een stenen poort aangeduid. Maar eerst komt u nog langs de windmolen. De Vareler Windmühle (1847/48) is een typische stellingmolen, of zoals ze het hier noemen een 'Galerieholländermühle'. Tot aan de punt van het dak meet hij 29,80 m en de totale lengte van de wieken is 24 m. Daarmee is het de grootste stellingmolenter wereld en de op één na hoogste molen in Duitsland. Het gebouw kan worden bezichtigd. Op weg naar het Vareler Holz komt u langs de Schlosskirche. Het oudste bouwwerk van de stad heeft een kruisvormige plattegrond en een imposant westwerk met toren. Ze werd in de 12de eeuw als langschip gebouwd uit zwerfkeien en had oorspronkelijk ook een verdedigende functie. De kerk heeft haar naam te danken aan het Vareler Schloss, waar ze deel van uitmaakte. Het kasteel werd in de 19de eeuw afgebroken. Hiervandaan kunt u een wandeling door het voetgangersgebied maken. Het streekmuseum en het stadsarchief vindt u aan de Neumarktplatz.

Als u nog een beetje tijd overheeft, is het een goed idee om vanuit het Vareler Wald ook een korte omweg naar de watertoren van Varel te maken. Vanaf het 50 m hoge uitzichtplatform heeft u een prachtig uitzicht over de omgeving. Bij goed weer kunt u Wilhelmshaven zien liggen.

(16)

Informatie in het kort

1. Erlebnisbad Bockhorn
Urwaldstraße 34, Bockhorn.

Het grote zwemparadijs voor jong en oud.

Contactpersoon: Uwe Lämmel

Tel. +49 (0)4453/7460.

Geopend: vanaf mei van 14 tot 20 uur. In de zomervakantie van 10.30 tot 20 uur.
Weekend en feestdagen: 10.30 tot 19 uur.

2. Midgetgolf
Urwaldstraße 35a, Bockhorn.

Voor toernooien goedgekeurde minigolfbaan. Op een oppervlakte van 13.000 m² liggen 18 verschillende banen.

Contactpersoon: familie Winkler.

Tel. +49 (0)4453/71815

Geopend t/m 3 oktober. Ma.-vr. van 14 tot 20 uur. Za.-zo. van 10 tot 20 uur. Tijdens de zomervakantie van 10 tot 20 uur.

3. Marktplatz Bockhorn* (markt)
4. Heimatmuseum Bockhorn* (streekmuseum)

5. Kath. kerk St. Maria in Hilgenholt*
6. Klinkerzentrum*
7. St.-Cosmas und Damian-Kirche*
8. Torfschuppen von 1907** (turfschuur)
9. Spolsener Moo **
10. Rutteler Mühle

Friedeburger Straße 2, Neuenburg.

Stellingmolenuit 1865. Met een molenpark, modellen en een molenwinkel.

Openingstijden Mühlencafé: dagelijks behalve ma. van 14 tot 18 uur.

Tel. +49 (0) 4452/333.

11. Neuenburger Schloss**

12. 'Rauchkate'**

13. Beeldenpark bij het kasteel

Rondom het Neuenburger Schloss staan beelden van verschillende kunstenaars. Bij de objecten bevinden zich tekstbordjes.

Informatie: tel. +49 (0)4453/935299

14. Müllersche Werkstatt

Bahnhofstraße, Neuenburg.

Dit is een voormalige timmermanswerkplaats, die in 1904 in Neuenburg werd opgericht.

Contactpersoon: gemeente Zetel.

15. Bienenlehrpfad (educatiepad over bijen)

Ladestraße, Neuenburg.

Alles over bijen.

Geopend: medio april tot sept. op zo. van 10.30 tot 11.30 uur.

Groepsrondleiding door M. Köhler, tel. +49 (0)4451/86454

W. Renken, tel. +49 (0)4453/3146.

16. Urwaldführung

Wandeling onder leiding van een gids door het Neuenburger oerbos. Aanmelden bij toeristisch informatiebureau Friesische Wehde: tel. +49 (0)4453/935216

17. St.-Martins-Kirche Zetel

Zie pagina 28.

18. Natuurbad Driefeler Esch

Zie pagina 28.

* Toelichtingen over deze bezienswaardigheden vindt u op pagina 10.

** Toelichtingen over deze bezienswaardigheden vindt u op pagina 22.

(17)

Urwaldtour

Totale lengte ca. 29 km

Langste deeltraject ca. 12 km

Deze route is een ware ontdekkingstocht rondom het Neuenburger oerbos en loopt door de plaatsen Bockhorn, Grabstede, Neuenburg en Zetel en voor een deel door het Neuenburger oerbos. Een ontspannende wandeling wordt hier als snel een kleine expeditie. Het langste deeltraject lokt u – ver weg van drukke wegen – naar het veen.

(18)

Het oerbos

Middenin de Friese Wehde, tussen Zetel, Bockhorn en Neuenburg, ligt het Neuenburger Holz: een stukje oerbos. Hier bevindt zich een van de oudste natuurgebieden ter wereld, het 'Neuenburger Urwald'. Al Graaf Anton Günther (1603-1667) beperkte het recht op houthakken. Uit dezelfde tijd stammen ook de griezelige verhalen over het Neuenburger Urwald, dat naar men beweert, werd aangeplant om de duivel een hak te zetten. De graaf was, om te kunnen trouwen met de vrouw waarvan hij hield, bereid zijn ziel aan de duivel te verkopen zodra de volgende oogst binnengehaald zou worden. De graaf plantte echter eiken en beuken en verbood de houtkap (de oogst).

Eeuwenlang werd het oerbos als 'Waldweide', als een soort van beschermd bos, gebruikt. Hierdoor onstond zijn onmiskenbare karakter en vormt het met zijn eeuwenoude eiken (5 tot 8 eeuwen oud), de haagbeuken (2 tot 3 eeuwen oud) en beuken (3 tot 4 eeuwen oud) een stukje natuur zonder weerga in Duitsland.

We raden u aan uw fietstocht te onderbreken voor een expeditie naar het Neuenburger Urwald. Een wandeling naar de Jagdhütte, de jachthut, is de moeite waard. Daar vindt u machtige eiken, gekronkelde haag- en andere beuken, maar ook omgevallen en ontwortelde reuzenbomen. Het bijzonder aan het oerbos zit hem niet alleen in de eeuwenoude bomen, maar ook in het dode hout van omgevallen bomen dat is blijven liggen en nu een microkosmos van paddestoelen, korstmossen en kevers vormt. Om de soortenrijkdom te ontdekken, moet u hier en daar iets nauwkeuriger kijken.

Groothertog Nikolaus Friedrich Peter (1853-1900) besloot de houtkap in het gebied helemaal te verbieden. In 1943 werd het 50 ha grote bos tot beschermd natuurgebied verklaard. Het geldt als een van de waardevolste loofbossen in de wijde omgeving.

Urwaldtour in trefwoorden:

De *Urwaldtour* begint bij de parkeerplaats 'Winterberg' in Neuenburg – richting Collstede – Astederfeld – Torfschuppen Neuenburgerfeld – Ruttelerfeld – Ruttel – Rutteler Mühle – Neuenburg (kasteel, 'Rauchkate', educatief pad over bijen) – voormalig spoortracé – Pohlstraße – St. Martins-Kirche Zetel – voormalige spoordam – Bockhorn – St. Cosmas und Damian-Kirche – Grabstede – Buschstraße volgen en u komt weer terug bij het beginpunt.

(19)

U kunt uw route individueel plannen. In het bos mag u niet fietsen. U kunt uw fiets op de parkeerplaats 'Winterweg' laten staan en dit unieke bos via de gemarkeerde wandelpaden verkennen. De kortste weg naar de 'Jagdhütte' (jachthut) begint vanaf de parkeerplaats aan de B 437.

Aanbevolen eindbestemming: de 'Jagdhütte'.

Het oerbos

Na een kleine omweg naar het *Spolsener Moor* ontdekt u in Ruttel een in 1865 gebouwde 'Galerieholländermühle', een stellingmolen. Dit is de enige Duitse molen waarin nog hout wordt gezaagd. In het aangrenzende winkeltje kunt u het vers gemalen meel en een assortiment aan natuurvoeding kopen. In het in 1993 geopende Mühlencafé is het goed toeven.

In het centrum van Neuenburg ligt het kasteel. In de kasteeltuin kunt u heerlijk wandelen. Door de jaren heen is rondom het kasteel een sculpturenpark ontstaan.

De moderne sculpturen zijn meestal het resultaat van activiteiten tijdens de Neuenburger Kunstwochen en ze vormen een opvallend contrast met de historische façade van het kasteel aan de zuidkant, waaraan de verschillende bouwfases goed te herkennen zijn. Op het areaal bevindt zich bovendien het openluchtmuseum 'Rauchkatengelände' met een historische boerderij en schuren (een Rauchkate is een bepaald type boerderij). Op de voormalige Schlossweiden kunt op het educatiepad alles over bijen aan de weet komen.

(21)

De fietsroute leidt u door de gemeenten Zetel en Bockhorn, die beide een interessante kerk hebben. De kerken (zie ook pagina 10) werden in granietsteen gebouwd en dateren uit de 13de eeuw. Iets bijzonders zijn de grafstenen uit 'Bremer Graustein'. Zij zijn tussen 1600 en 1800 op de kerkhoven geplaatst en geven veel informatie over het leven van de gestorvene. Zowel Zetel als Bockhorn staan bekend om hun baksteenindustrie ('Röben Tonbaustoffe' in Klein-Schweinebrück en

'Bockhorner Klinker' bij Woppenkamp). Niet verwonderlijk dus dat op het marktplein van Bockhorn het beeld 'Ziegeleiarbeiter' (baksteenarbeider) staat van Heinz Jürgen Gerdes. Hier bevindt zich ook het 'Hemkensche Kaufmannshaus' dat uit het midden van de 18de eeuw dateert en een van de mooiste en rijkste barokke bouwwerken uit onze regio is. Met name de deur uit 1754 aan de zuidkant is bijzonder waardevol. U kunt de dag ontspannen afsluiten in het belevenisbad in Bockhorn of bij een rondje minigolf.

(22)

1. Neuenburger Schloss

Schlossgang 1, Neuenburg.

Streekmuseum en vogeltentoonstelling.

Aanmelden: +49 (0)4452/223.

Concerten: +49 (0)4453/935299.

Huwelijksvoltrekkingen: +49 (0)4453/935229.

Ev. luth. Kerk: +49 (0)4452/918130. H. Mis: zo. om 10 uur

2. Openluchtmuseum 'Rauchkate'

Bij het kasteel in Neuenburg, rondleiding in de 'Rauchkate' en het kasteel op afspraak

Contactpersoon Heimatverein Neuenburg: Hermann Gerdes, tel. +49 (0) 4452/223

Van mei tot september wordt er elke zondag vanaf 13 uur in de grote buitenoven gebakken.

3. Skulpturen-Park beim Schloss*

4. Müllersche Werkstatt*

5. Bienenlehrpfad* (educatief leerpad over bijen)

6. Torfschuppen(turfschuur) uit 1907

Neuenburgerfeld

Staat de fietsers als pauzeplek tot 18 uur ter beschikking. De schuur, met openbaar toilet, kan ook als grillplaats door groepen worden afgehuurd.

7. Moorschäferei

Heinendamm 13, Zetel/Neuenburg.

De Moorschäferei (schapenbedrijf in het veen) is een bedrijf dat onder meer door het beweiden van de vlaktes een bijdrage levert aan het onderhoud van het landschap en het behoud van de biotoop. Contactpersoon: Peter Schein, tel. +49 (0)4452/919340.

Spolsener Moor

Groepsrondleiding in het beschermd natuurgebied 'Spolsener Moor' is het hele jaar door op afspraak mogelijk.

Contactpersoon: Ulrich Fischer, tel. +49 (0)4452/948932.

8. Heikes Moorhof (café op de boerderij)

Bentstreeker Schulweg 1, Friedenburg.

Geopend: di.-zo. van 10 tot 19 uur. Tel. +49 (0)4956/912803.

9. St.-Marcus-Kirche

Papenstraße 18, Friedenburg/Marx.

Tel. +49 (0)4465/8101.

H. Mis: zo. om 10.30 uur, behalve de 2de zondag in de maand 's avonds om 19 uur.

10. Vliegveld Bohlenbergerfeld

Am Flugplatz 1, Zetel.

Rondvlucht in een zweefvliegtuig.

Luftsportgemeinschaft Waterkant Zetel e.V.

Geopend: bij geschikt weer wordt elk weekend tussen ca. 9.30 en 18 uur gevlogen.

Tel. +49 (0)4452/8545.

11. Nordwestdeutsches Schulmuseum

Wehdestraße 97, Zetel.

Geopend: di.-zo. van 11 tot 18 uur.

Op afspraak kan voor groepen ook koffie en thee met gebak en onderwijs uit vroeger tijden geregeld worden.

Tel. +49 (0)4453/1381.

12. Rutteler Mühle*

Tip

Bockhorner Moor

Over heg en steg met Wilhelm Klockgether naar het veen. Wandelingen door het veen zijn het hele jaar door een belevenis voor de hele familie.

Contactpersoon: Wilhelm Klockgether, tel. +49 (0)4458/256.

'Sonnenstein' in Horsten

In Horsten ligt een zonnensteen. Meer informatie vindt u op pagina 9.

* Een toelichting over deze bezienswaardigheden vindt u op pagina 16.

(23)

Moortour

Totale lengte ca. 33 km

Langste deeltraject ca. 16 km

Het Duitse begrip 'Moor' (veen) komt veel in de plaats- en streeknamen in onze regio voor. Wie deze landschapsvorm wil bezichtigen kan het beste de *Moortour* naar het Spolsener Moor en het Lengener Moor volgen. Wij raden u aan in elk geval een pauze in te lassen in de oude 'Torfschuppen' (turfschuur) in Neuenburgerfeld.

(24)

Het veen

De lager gelegen delen van de geestgronden met hun waterdoorlaatbare zandlagen boden –in combinatie met de Noord-Duitse regen – de beste voorwaarden voor het ontstaan van veen. Afgestorven mossen en planten stapelden zich in de loop der eeuwen in de waterrijke kommen op en werden nooit volledig afgebroken. Het veen groeide en groeide, totdat het soms zelf boven het omringende landschap uitstak, het hoogveen.

Het veen was een broedplaats van de malariamug (laatste malaria-epidemie in 1826) en is een belangrijk element in veel griezelige verhalen en sprookjes. Wie in het veen leefde, moest weten hoe je ermee om moest gaan. De toenemende cultivering door de landbouw door middel van ontginning, het afbranden van het veen en het droogleggen hadden bijna ook de laatste stukken veen doen verdwijnen. Veel plaatsnamen herinneren ons aan de vroeger uitgestrekte veengebieden.

Tegenwoordig moet u goed zoeken om een stukje veen te vinden. Onze *Moortour*

brengt u naar het Spolsener Moor. Vanaf een afstandje kunt u de typische geur van het veen al opsnuiven. Het Spolsener Moor werd in 1986 aangewezen als beschermd natuurgebied en wordt door onderhoud en renatureringsmaatregelen voor de toekomst en onze kinderen bewaard. Het doel is om het veen weer te laten groeien en de biotoop voor bedreigde dieren en plantensoorten in dit hoogveen te beschermen. In het natuurgebied ligt een educatiepad waar u alles over deze unieke landschapsvorm te weten kunt komen zonder daarbij de flora en fauna te vernielen. Een absolute must voor groepen zijn de rondleidingen door biologen, zodat ook de kleine schatten van het veen, zoals de vleesetende zonnedauw, langs de kant van het pad ontdekt kunnen worden.

Moortour in trefwoorden:

De tour begint bij het Neuenburger Schloss – richting Westerstede – Bäkweg – Baasenmeersstraße – Spolsener Moorstraße – Spolsener Moor (veen) – Zollweg – Lengener Meer – richting Bentstreek – Hohelucht – richting Marx – Horsten – Zeteler Straße – Moorweg – Heidschnuckenweg rechts – Kielstraat rechts – Wehdestraße (links Schulmuseum Bohlenbergerfeld) – rechts Klein Schweinebrück – richting Neuenburg rijden en dan bent u alweer bij het beginpunt.

(25)

Ter bescherming tegen de Oostfriesen liet Gerd von Oldenburg in 1462 de 'Nige Burg' direct aan de strategisch belangrijke Friese heerbaan bouwen. In het begin van de 17de eeuw werd deze 'nieuwe burcht' verbouwd tot een representatief kasteel met kasteeltuin. Hier vinden tegenwoordig regelmatig tentoonstellingen plaats. En wie de moed heeft kan hier zelfs trouwen!

Aanbevolen startpunt: Schloss Neuenburg.

(26)

Het veen

In Neuenburgerfeld staat een 'Torfschuppen' (turfschuur) die herinnert aan de bevoorrading van de baksteenproductie met turf. De gestoken en gedroogde turf werd gebruikt in de brandovens van de beide in de 19de eeuw gestichte steenfabrieken. De turfschuur werd in 1983 door inwoners van Neuenburgerfeld gerenoveerd en is tegenwoordig in gebruik als ontmoetingsplek en grillplaats.

De resten van het 'Lengener Meer' en het 'Spolseder Moor' liggen op het hoogste punt van de Oldenburgse-Oostfrieze geestrug. Het Lengener Meer is een bijna ronde plas. Hij is maar 80 cm diep en maar wel 22 ha groot. Het Lengener Meer werd in 1940 tot beschermd natuurgebied verklaard. Hier leven veel bijzondere dieren die erg gevoelig zijn voor storingen van buitenaf.

Op weg naar Marx komt u door de veenkolonie Bentstreek. De kolonisatie en cultivering van het veen was bedoeld om de staat meer inkomsten te verschaffen en werd mogelijk door de ontginningsverordening van Frederik de Grote in 1765.

Rond 1915 nam het Pruisische domeinenbeheer de ontginning van het Bentheimer Moor over. Tot 1931 konden 13 boerenbedrijven (8 tot 10 ha) worden verkocht aan 'Neubauern' (nieuwe boeren), meestal eenvoudige knechten en maagden. Een derde van het toegewezen gebied moest volgens een vast tijdschema door de kolonisten zelf vruchtbaar worden gemaakt. Het oude gezegde 'Dem Ersten der Tod, dem Zweiten die Not und dem Dritten das Brot' maakt duidelijk hoe zwaar het werk in de veenkoloniën was.

(27)

De kerk in Marx dateert uit de 12de eeuw en werd met granietblokken gebouwd. Hiervoor werden de granieten zwerfstenen die her en der verspreid liggen gebruikt. Oorspronkelijk had de kerk geen toren. Pas in 1660 werd de toren in Marx gebouwd. Hij staat op een fundament van zwerfkeien.

Een absolute must is een bezoek aan het Nordwestdeutschen Schulmuseum in Bohlenbergerfeld – het oudste schoolmuseum in Duitsland. Interessant is het klaslokaal uit de Keizertijd rond 1910. Groepen kunnen een uurtje onderwijs bijwonen zoals dit een eeuw geleden werd gegeven. In het café kunt u eventjes tot rust komen onder het genot van een kopje koffie met gebak of een broodmaaltijd. Bij het museum hoort ook een grillplaats die gehuurd kan worden.

Al tijdens de Eerste Wereldoorlog was het terrein tussen Marx, Barge en Bohlenbergerfeld in gebruik als vliegveld. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het flink uitgebreid. Van de gebouwen is vanwege de demilitarisering van Duitsland na de oorlog bijna niets bewaard gebleven.

Het enige wat rest is een zweefvliegveld in Bohlenbergerfeld. Het is mogelijk om na aanmelding mee te vliegen.

(28)

1. Seefahrtdenkmal (zeevaartmonument)

Schwoonstraße, Steinhausen.

Klein museum over de voormalige kunstlijn van de Jadebusen.

Contactpersoon: W. Kleinschmidt, Bürgerverein Steinhausen e.V.

Geopend: de sleutel kan tegenover (Landstraße) bij de kapper of bij de familie Kleinschmidt worden afgehaald.

Tel. +49 (0)4453/71289.

2. Mini-Museum Ellenserdammersiel

Sielstraße 3, Ellenserdammersiel.

Museum, klederdrachten en historisch keukengerei.

Contactpersoon: mevrouw Meyer.

Geopend: woe. van 15 tot 18 uur en op afspraak.

Toegang is gratis. Tel. +49 (0)4453/71113.

3. Nationalparkhaus Dangast

Zie pagina 10.

4. Wedelfelder Wasserschöpfmühle

Timpweg 35, Neustadtgödens.

De watermolen werd in 1844 in bedrijf genomen.

Geopend: za. van 15 tot 18 uur en op afspraak.

Tel. +49 (0)4422/4581.

5. Oberahmer Peldemühle

Sanderahmer Straße 34, Neustadtgödens.

Deze stellingmolen met twee verdiepingen met windroos en met zeil bespannen wieken werd in 1764 gebouwd.

Bezichtiging: zo. van 11 tot 16 uur. Tel. +49 (0)4422/958827.

6. De Ev. Luth. Kirche Neustadtgödens

Kirchstraße, Neustadtgödens.

De Evangelisch-Lutherse kerk werd in 1695 voltooid. Bezoekers kunnen de sleutel in de pastorie, Brückstraße 34, afhalen.

Tel. +49 (0)4422/1498.

7. Landrichterhaus Neustadtgödens

Brückstraße 19.

Lokale geschiedenis.

Geopend: apr.-okt.: di.-vrij. van 14 tot 18 uur. Za.-zo. van 10 tot 18 uur. Groepen ook op afspraak.

Tel. +49 (0)4422/4199.

8. Sandentnahmestelle Neustadtgödens

Het 51,5 ha. grote beschermd natuurgebied 'Sandentnahmestelle Neustadtgödens' (zandgroeve) ligt ten zuiden van Neustadtgödens. Het ligt op Zeteler grondgebied en werd in 1985 tot beschermd natuurgebied verklaard.

9. Katjas Melkhus

Verse zuivelproducten.

Zetelermarsch 20, Zetel.

Tel. +49 (0)4453/2117.

10. St.-Martins-Kirche Zetel

Westerende, Zetel.

De kerk dateert uit 1249.

Open kerk. Ev. Luth. Kirche: +49 (0)4453/9394004.

11. Natuurbad Driefeler Esch

Südenburg, Zetel.

Het natuurbad heeft een natuurlijk zandstrand, chloorvrij water en ligweides.

Verschillende recreatiemogelijkheden voor jong en oud.

Geopend: bij goed weer tijdens het seizoen. Toezicht aanwezig.

Tel. +49 (0)4453/1539.

Tip: de sculpturen (foto's in de kaart rechts) markeren het traject dat direct langs de kust ligt. Zie ook pagina 32 onderaan.

(29)

Küstentour

Totale lengte ca. 34 km

Langste deeltraject ca. 11 km

Een blik over de dijk is iets wat zeker niet mag ontbreken bij een bezoek aan onze regio.

Deze route loopt langs de vroegere kustlijn, naar de huidige dijk aan de Jadebusen.

Onderweg komt u alles over de geschiedenis van de dijkbouw te weten en kunt van het natuurschoon genieten.

Via Ellenserdammersiel, een uitwateringssluis die zijn naam te danken heeft aan een voormalige dam (1595), leidt de route langs de 'Pütten', de gaten waar de klei voor de dijkbouw werd gewonnen, tot aan de dijk. Hiervandaan heeft u een prachtig uitzicht over de kwelders naar het Nationalpark Wattenmeer. Dit is sinds 2009 UNESCO-werelderfgoed.

De kust

De kustlijn wordt gedomineerd door een van de langste bouwwerken van de mensheid – de dijk. Het is naast de Chinese muur een van de weinige bouwwerken die vanuit het heelal herkenbaar zijn.

Onze tour brengt u naar de Jadebusen. Dit is de grootste baai binnen het beschermde gebied Nationalpark Niedersächsisches Wattenmeer. De bijna hartvormige omtrek is door het aanleggen van dijken in de afgelopen eeuwen door de mens gecreëerd. Al u de kust vanuit Ellenserdammersiel (ooit de oude kustlijn) nadert, wordt het uitzicht over de zee door een dijk (Damm) belemmerd. Vanaf Petershörner kunt u op de dijk zelf fietsen. Daarvandaan kunt u in oostelijke richting het levendige kuuroord Dangast herkennen, hier ligt een van de twee plekken aan de Nedersaksische kust, waar de geestrug in de kunstmatig aangelegde dijk schuift.

Uw blik zal tijdens deze tour ongetwijfeld richting het onberoerde kustlandschap gaan. Direct voor u liggen de zoutweiden, het wad en een zandbank.

De zoutweiden strekken zich uit tussen de dijk en de zee. Dit gebied is ontstaan door natuurlijke of kunstmatige afzetting van kleihoudende sedimenten, waarbij het laatste als extra dijkbescherming werd ingezet. In dit groene overstromingsgebied kunnen slechts enkele planten overleven die bestand zijn tegen eb en vloed en het hoge zoutgehalte: de zgn. 'Pionierplanten'. De kwelders zijn geliefde broed- en rustplaatsen van vogels. De overgang van de kwelders naar de Waddenzee laat goed zien hoe de eerste bewoners van de marsgronden het overstromingsgebied 'Schwarzen Brack' aantreffen.

Küstentour in trefwoorden:

In de Steinhauser Landstraße bevindt zich een zeevaartmonument; hier begint de *Küstentour*: Sielweg – richting Ellenserdammersiel, langs het Ellenderdammer Tief – Binnenpütten – Petershörner gemaal – uitzichtpunt Salzwiesen (zoutweiden) – over de dijk, langs een gedeelte van de beeldenroute (3 beelden) – Idagroden – historische dorpskern Neustadtgödens – Wedelfelder Wasserschöpfungmühle (watermolen) – uitzichtplatform bij het Naturschutzgebiet 'Sandentnahmestelle Neustadtgödens' – Zeteler Marsch – Ellens – St.-Martins-Kirche – natuurbad Driefeler Esch – Alte Bäke – zeevaartmonument Steinhausen.

(31)

Het zeevaartmonument Steinhausen lijkt op een vuurtoren en werd in 1921 na een grote brand als onderkomen voor de brandweer gebouwd. Toen het niet meer als brandspuithuisje werd gebruikt, kwam het in het midden van de vorige eeuw in privébezit. De plaatselijke Bürgerverein nam het onder monumentenzorg vallende gebouw in 2001 over. Sindsdien is hier een klein museum gevestigd.

Aanbevolen startpunt: zeevaartmonument Steinhausen

(32)

Küstentour

Het gebied waar Ellenserdammersiel ligt was vroeger een baai. In 1575 kwam Jever in het bezit van Oldenburg. Om hun nieuwe territorium te bereiken, begonnen de Oldenburgers in 1595 met de bouw van de Ellenser dam. Tussen 1717 en 1732 ontstond hier dichtbij de Noordzee een dubbele uitwateringssluis met een haven, van waaruit vooral de bakstenen uit de Friese Wehde – tot de Eerste Wereldoorlog jaarlijk zo'n 15 tot 20 ton – maar ook hout en zand werden verscheept.

Een in 1744 gebouwd tolhuis en het Handelshaus Hemken met zijn interessante wapen uit zandsteen uit het de jaren 1767/87 onderstrepen het belang van deze havenplaats. Zijn positie werd nog verder verbeterd door de aansluiting in 1893 op het spoornet Oldenburg-Wilhelmshaven. Bij het Ellenserdammer Tief ontstonden tussen 1993 en 2001 zgn. Pütten (gaten). Zo'n 500.000 m² klei werd voor het verhogen van de dijken gebruikt. Sindsdien is hier een veelzijdige biotoop met zeldzame planten en dieren ontstaan. Op het educatieve pad komt u alles over het omringende landschap te weten en kunt u ongestoord de dieren op het water bekijken.

Bij Petershörner, op Bockhorner grondgebied, stuit u op de zeedijk. Deze scheidt het vruchtbare marslandschap ('Binnengroden') van het buitendijks gebied ('Außengroden'). Pas tussen 1844 en 1880 werden de gebieden Petersgroden, Idagroden en Cäciliengroden door de inpoldering van het 'Schwarzen Brack' op de Noordzee gewonnen. Voor de Petershörner dijk staat een stenen sculptuur van Norberg Pierdzig. Deze maakt deel uit van de beeldenroute langs de dijk. Informatie in de plaatselijke toeristische informatiebureaus of op www.kunstamdeich.de.

(33)

Hier moet u beslist een pauze inlassen en genieten van het uitzicht vanaf de dijk over de zoutweiden. Bij laagwater valt het slikwad in de Jadebusen op de vaargeul na droog en wordt een kleine zandbank voor Dangast zichtbaar. Het is eb. Het grijze slik in de Jadebusen bestaat uit sedimentafzettingen met een hoog gehalte aan organische stoffen.

Ook al ziet het er vanaf de dijk uit als een doods en kaal landschap, het slik is de leefruimte van duizenden levende wezens: algen, wormen, slakken, mosselen, krabben en vissen. Er is geen enkele plek waar zoveel levende wezens per vierkante meter voorkomen als op het wad. Het wad is een 'rijkelijk gedekte tafel' voor wad- en watervogels. Wie meer over het wad te weten wil komen, kan een bezoek brengen aan het Nationalparkhaus in Dangast of onder begeleiding aan een spannende wadlooptocht deelnemen.

Op de terugweg komt u bij Neustadtgödens langs een van de weinige nog bewaard gebleven en ook nog werkende watermolens in de Landkreis Friesland. Tot de bouw van het gemaal in Petershörner in 1962 verzorgde de Wedelfelder watermolen uit 1844 de afwatering van het gebied.

Aan het einde van de rit kunt u lekker ontspannen in het natuurbad Driefelder Esch.

(34)

1. Hohe Burg Lindern (Motte)
Na Lindern, Grabstede.

Op deze kunstmatig aangelegde aarden heuvel in de buurt van de Klosterhof Lindern stond vroeger een mottekasteel. Er zijn twee zulke mottes in de Landkreis Friesland bekend. Contactpersoon is de familie Hobbie op de Klosterhof Lindern of het toeristisch informatiebureau van Bockhorn.

2. Königssee Astederfeld

Tarbarger Landstraße 30, Astederfeld.

Aan het begin van de jaren negentig ontstond hier een attractief recreatiepark, waar men kan zwemmen, spelen en ontspannen.

Geopend: de Königssee is altijd open.

3. Swin-Golf-Anlage en Melkhus

Jühdenerfelder Straße 2, Jühdenerfeld.

De golfbaan biedt golf voor iedereen. De ietwat andere sport voor jong en oud.

Eetgelegenheid en zuivelproducten.

Contactpersoon: familie Friedrich zu Jührden. Tel. +49 (0)4488/983959 +49 (0)4488/9245.

Geopend: apr.-okt. van 10 uur tot zonsondergang.

Nov.-mrt: vrij. en za. van 14 tot 18 uur en zo. van 10 tot 18 uur. Buiten de openingstijden op afspraak.

De Klosterhof Jührden

4. Bockhorner Moor (veen) /veenwandeling

Zie pagina 22.

5. Bernsteinsee en klimtuin

Conneforde.

Geopend: juni, juli, augustus: dagelijks van 9.30 tot 19 uur. April, mei, sept., okt.,: ma.-vrij. van 14 tot 18 uur. Za. en zo. van 10 tot 19 uur. En op afspraak.

Tel. +49 (0)4458/9487885.

Wij helpen u graag bij het samenstellen van uw persoonlijke route.

Fremdenverkehrsbüro Bockhorn (toerististeninformatie)

Am Markt 1, 26345 Bockhorn.

Geopend: ma.-vrij. van 8 tot 12 uur, di. van 14 tot 15.30 uur, do. van 14 tot 18 uur.

Tel. +49 (0)4453/70830. www.bockhorn.de

Fremdenverkehrsbüro Zetel (toeristeninformatie)

Ohrbült 1, 26340 Zetel.

Geopend: ma.-vrij. van 8.30 tot 12 uur

Tel. +49 (0)4453/935216. www.zetel.de

Tourist-Info Kurverwaltung Dangast/Varel

Am Alten Deich 4-10, 26316 Varel/Dangast.

Geopend: ma.-vrij. van 9 tot 12.30 uur en van 14 tot 17 uur.

Tijdens het seizoen ook za. van 14 tot 17 uur en zo. van 9 tot 12.30 uur.

Tel. +49 (0)4451/91140 www.dangast.de

Tourist-Info-Rathaus (stadhuis bovenste verdieping)

Hauptstraße 79, 26452 Sande.

Geopend: ma. tot vrij. van 8 tot 12.30 uur, ma. van 14.30 tot 18 uur.

Tel. +49 (0)4422/9588-35. www.sande.de

(35)

Klosterhöfe

Totale lengte ca. 37 km

Langste deeltraject ca. 13 km

In het zuidelijk deel van de Friese Wehde bevinden zich vier kloosterboerderijen die vroeger in het bezit waren van de orde van de Maltezer ridders (Johanniter). De route loopt langs alle vier de boerderijen, die inmiddels in particuliere handen zijn. Bij de Klosterhof Lindern vindt u ook een voormalige motte, een torenburcht op een kunstmatig aangelegde verhoging uit de late 12de eeuw.

(36)

De kloosterboerderijen

De Maltezer ridderorde (Johanniter) had zich tot doel gesteld om de zieken te helpen. Rond 1224 bouwden ze ook in Bredehorn (van het oudfriese Vredhorn – plaats van de vrede) bij Bockhorn een klooster en een kerk. Ook nu nog zijn de goede werken van de ridderorde in de Friese Wehde zichtbaar. Tot het klooster Bredehorn hoorde de keuterboerderijen Bredhorn, Lindern, Jührden en Grabhorn en een tijdlang ook de Klosterhof Arngast, die bij de Antoniusvloed in 1511 in de golven is verdwenen.

De vier kloosterboerderijen waren bestemd om het klooster van landbouwproducten te voorzien en vielen onder de prior van het klooster. De belangrijkste activiteit was veehouderij. Met name schapen en 'Heidschnucken' werden gehouden, maar ook vissen werden gekweekt. Op de Klosterhof Jührden is een visvijver bewaard gebleven.

De laatste prior van het klooster, Theilo Röben, werd door graaf Anton I als eerste evangelische geestelijke in Varel ingezet. Door de verandering van godsdienst werden de kloosterboerderijen overbodig. Het klooster werd afgebroken en de stenen werden voor de bouw van het Neuenburger Schloss hergebruikt. Op de voormalige kloosterboerderijen zetten de Oldenburgse graven nu rentmeesters ('Meyer') in. Op de Klosterhof Lindern zijn daarover nog oude documenten bewaard gebleven. Een stuk perkament uit 1532 documenteert dat Graaf Renke Russelhusen het meierijrecht voor het landgoed heeft overgedragen. Als pacht diende elke boerderij een vette koe en rogge aan de graaf te leveren. In de loop van de tijd kwamen alle boerderijen in het bezit van de desbetreffende rentmeesters – een vroege vorm van privatisering. Tijdens de vakantie worden rondleidingen rondom het thema Klösterhofe georganiseerd.

Kloostertour in trefwoorden:

U begint bij de Hauptstraße in Grabstede – richting Bockhornerfeld Lebensstraße – Am Klosterhof – Klosterhof Grabhorn – Grabhorner Weg – Dorfstraße – Reindersdamm (vindplaats van een veenlijk) – Großer Querdamm – Grenzweg (kleine Moorkneipe, café) – Am Moor – secundaire weg naar Conneforde (met Bernsteinsee en klimtuin) – Hinterbusch – Jührdenfelder Straße – Klosterhof Jührden met golfbaan – Eggeloge – richting Bredehorn – Westersteder Straße (korte route) – Moorwinkelsdamm – Linsweger Weg – Speedwaybaan – Klosterhof Bredehorn – Greifsweg – Herrenmoorsweg – Collsteder Straße (recreatiegebied) – Braampatt – Klosterhof Lindern (voormalige motte) – en weer terug naar het beginpunt in Grabstede.

De voormalige motte, de bucht op een kunstmatig aangelegde aarden heuvel in de buurt van de Klosterhof Lindern, is een van slechts twee burchten van dit type in de Landkreis Friesland. De constructie werd in de late 12de of de vroege 13de eeuw door de Maltezer ridderorde gebouwd. Ze bestaat uit een ronde burchtheuvel met een doorsnede van 50 meter en is 4,5 meter hoog. De burcht werd omringd door drievoudige walgrachten met een totale doorsnede van 110 meter.

Aanbevolen bestemming: de motte bij de Klosterhof Lindern (foto boven)

Halverwege komt u langs de Königssee in Neuenburg-Astedeferfeld. Aan het begin van de jaren negentig ontstond hier een recreatiegebied waar men kan zwemmen, spelen en lekker ontspannen. De voormalige zandgroeve werd voorzien van een wit zandstrand en een ligweide. De nabijgelegen camping is ook voor dagjesmensen geopend. Er zijn geen kosten verbonden aan het gebruik van het meertje. Sanitaire voorzieningen en eetgelegenheden zijn aanwezig.

De route brengt u verder door het Bockhorner Moor. In 1934 werd in het Jühdenerfeld bij het graven van een afwateringssloot een veenlijk ontdekt. Onderzoek volgens de koolstofdateringsmethode heeft vastgesteld dat het tijdstip van de dood tussen 96 v. Chr. en 138 na Chr. ligt. Door middel van een analyse op basis van pollen kwam men op een datering van tussen 400 v. Chr. en het jaar 0. Tegenwoordig bevindt het zich naast andere veenlijken in het 'Landesmuseum für Natur und Mensch' in Oldenburg.

Let tijdens uw fietstocht ook op de 'Wallhecken', de met wallen omheinde stukken land. De 'Knicks' zijn met bomen en struiken begroeide wallen, die in de afgelopen eeuwen zijn aangelegd. Ze dienden als omheining van het akker- en weideland en zijn bestanddeel van het door mensenhand gemaakte landschap. Al in 1935 werden deze interessante landschappelijke elementen door een verordening tot behoud van de Wallhecken onder bescherming geplaatst.

(Rückseite)

Een gemeenschappelijk project van de gemeenten Bockhorn en Zetel
Prijs: 2,00 Euro